

Gyáni Gábor

EGY MAGYAR HOLOKAUSZTTÖRTÉNESZ PORTRÉJÁHOZ

Karsai László terjengős vitairata semmilyen ésszerű választ nem ad azon egyszerű kérdésre, hogy miért nem tartják számon a magyar történészek, így Karsai László eredményeit a nemzetközi holokauszttörténész-diskurzusban; jöllehet nevezett szerző (mint ahogy rajta kívül számos más hazai kutató is) írt már néhány angol vagy német nyelvű tanulmányt, amely ráadásul nem is kizárólag Magyarországon jelent meg. A vita tárgya, bárhogy vélekedik is erről Karsai, nem az, hogy mit olvastam, helyesebben mit nem olvastam – szerinte – tőle. A fő kérdés így szól: miért maradt ez ideig ismeretlen a magyar holokauszttörténészek munkássága egy olyan reprezentatív historiográfiai kézikönyv mértékadó történész közreműködői számára,¹ melynek ez irányú feltűnő hallgatását olybá vettem, mint a nemzetközi diskurzusban való jelenlétünk bizonyítható hiányát.² Ez persze nem „csak vélemény”, hanem olyan ténykérdés, melyet könnyű volt „tisztánlátással megfogalmazni”, hogy tisztelt vitapartnerem írásának a végéről idézzek egy valódi nyelvi gyöngyszemet.

Karsai vitacikkének feltűnő öntömjénezése egyáltalán nem járul hozzá ahhoz, amit pedig oly fontosnak tart vitapartnerem, hogy „legalább a Kommentár olvasóinak tájékoztatása érdekében” tiszta vizet öntsön a pohárba. Döntő – valójában egyetlen – érve ugyanis annyi csupán, hogy „lesújtó véleményem” forrása a holokauszt hazai és nemzetközi szakirodalmában való járatlanságom; hiszen nem olvastam sem az ő, sem a többi hazai holokausztkutató idevágó munkáit. Úgy tűnik, a terhemre rótt historiográfiai járatlanság sokkal inkább tisztelt vitapartnerem sajátja, akit még e vitacikk elkészítése sem sarkallt arra, hogy utánanézzon, kik valójában megbírált kollegái, mivel foglalkoznak, amikor történészkednek. Ezért fordulhat elő, hogy írásának a Kommentár szerkesztőségéhez benyújtott első változatában szakterületemként – a történelemelmélet mellett – a 19. századi társadalomtörténetet jelöli meg. Nincs minden tanulság nélkül, hogy vitairata megírásáig Karsai előtt végig homályban maradt, miszerint Gyáni Gáborban, a nem túl régen még akadémiai intézeti kollégájában egy Horthy-kort is kutató történészt tarthat(na) számon; persze csak az esetben, ha kézbe vette volna valaha is nevezett egyetlen ilyen tárgyú munkáját. Az általa önkényesen megválasztott

¹ *The Historiography of the Holocaust*, szerk. Dan Stone, Palgrave–Macmillan, Basingstoke, 2004. Szerencsére akadnak még Magyarországon olyanok, akik tisztában vannak az említett könyv kivételes referenciaértékével. A Kovács Mónika szerkesztésében megjelent érdekes és fontos holokauszt-szöveggyűjteményben minden második, szorosabban történeti szöveg ebből a kötetből került ki: *Holokauszt: történelem és emlékezet*, Jaffa, Budapest, 2005.

² Természetesen nem „egy historiográfiai kézikönyv egyik szerzője egyik idézete” alapján jutottam az ominózus következtetésre (kiemelés tőlem), mint Karsai megtévesztően írja, hanem a kézikönyv teljes anyagát átvizsgálva. Tessék már kézbevenni Dan Stone említett kötetét.

többi vitapartnerével³ szemben is ilyen historiográfiai óvatlansággal jár el. Ezért gondolhatja (velem kapcsolatos korábbi tévedését figyelemtelenségből változatlanul hagyva), hogy „Csíki Tamás eddig Gyánihoz hasonlóan a 19. századi gazdaság- és társadalomtörténet kutatója volt”. Holott Csíki könyveinek a pusztá címe jelzi, hogy nem helyes irányban tájékozódik Karsai az általa megbírált szerző szakmai kilétét illetően.⁴ Ki nem olvassa tehát kollégái munkáit?

Vitatott cikkem fő gondolatmenete, amit Karsai nagyvonalúan, ám korántsem véletlenül mellőz válaszában, a magyar holokauszt-történeti irodalom szemléleti kérdéseire összpontosít. Tanulásként azt vonom le végül, hogy kimaradásunk a nemzetközi történetésszinkurzusból szemléleti gyengeségekkel, az elméleti érzékenység hiányával függ vagy függhet össze.⁵ Érdekesnek tartom újra megvizsgálni a kérdést immár egyetlen munka behatóbb elemzésének keretében. Választásom Karsai László *Holokauszt* című könyvére esett, melyet – tisztelt vitapartnerem szerint – éppúgy nem olvastam, mint az általa melegen a figyelmembe ajánlott többi művét sem, holott ezt a munkáját állítólag kivételes hely illeti meg a téma nemzetközi történeti irodalmában. Vajon miért? Azért, mert „az elmúlt évtizedben egyetlenegy [!] átfogó holokauszt tárgyú monográfia jelent meg a világon, ráadásul magyar történész tollából”, nevezetesen saját munkája. Ezt valóban nem tudtam, helyesebben nem így tudtam, mivel egyedül az 1998 és 2008 közötti évtizedből féltucatnál is több holokauszt-monográfia létéről van tudomásom, holott – nem lévén holokauszt-specialista – nem tiszttem a világban megjelent minden fontos holokauszt-monográfiáról értesülni.⁶ S természetesen a korábbi évtizedben szintén napvilágot látott egy sor alapvető holokauszt-monográfia, közte számos olyan nagyhatású munkával, melyeket Karsai nem ismer, legalábbis nem használt ebben a könyvében.⁷ Ki mennyire jártas tehát a holokauszt nemzetközi történeti irodalmában?

³ Mi más motiválja Karsainak a Csíki, Ablonczy és Novák elleni heves kirohanását (ők ugyanis nem szólították meg Kommentár-beli megnyilatkozásaikban túlbuzgó vitapartneremet), mint a valamiféle túlzott önértékelésből fakadó szerepzavar. S mi egyéb vezeti őt abban, hogy még Ránki Györgyről is kész lerántani a leplet, akinek pedig valamikor kutatói állást, egyúttal máig szóló kutatási témát köszönhetett!

⁴ Néhány munka e szerzőtől: *Városi zsidóság északkelet- és kelet-Magyarországon (A miskolci, a kassai, a nagyváradai, a szatmárnémeti és a sátorlajújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944)*, Osiris, Budapest, 1999; *Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történeti irodalomban (1945–ig)*, DE, Debrecen, 2003.

⁵ Vö. GYÁNI Gábor: *Helyünk a holokauszt történetírásában*, Kommentár 2008/3., 13–23.

⁶ Peter LONGERICH: *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung*, Piper, München, 1998; Christian GERLACH: *Krieg, Ernährung, Völkermord. Forschungen zur deutschen Vernichtungspolitik im Zweiten Weltkrieg*, Hamburger Edition, Hamburg, 1998; Robert ROZETT – Schmuël SPECTOR: *Encyclopaedia of Holocaust*, Fitzroy Dearborn Publishers, 2000; Christopher R. BROWNING: *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers*, Cambridge UP, New York, 2000; *Encyclopaedia of Holocaust Literature*, szerk. Alan Berger – Sarita Cargas, Oryx Press, Westport (Conn.), 2002; Michael Thad ALLEN: *The Business of Genocide. The SS, Slave Labor, and the Concentration Camps*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2002; Deborah DWORK – Robert J. van PELT: *Holocaust. A History*, John Murray, London, 2002; Christopher R. BROWNING: *The Origins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939 – March 1942*, William Heinemann, London, 2004; Götz ALY: *Hitlers Volkstaat*, S. Fischer Verlag, Frankfurt, 2005.

⁷ A teljesség igénye nélkül azokat az alapvető összefoglaló munkákat tüntetem fel, melyekről Karsai (könyve irodalomjegyzékének a tanúsága szerint) nem tud. Martin GILBERT: *The Holocaust. The Jewish Tragedy*, Collins, London, 1986; Uő.: *The Atlas of the Holocaust*, New York, 1993 (első kiadás: 1982); Christopher R. BROWNING: *The Path to Genocide*, Cambridge UP, New York, 1992; Uő.: *Holocaust Journey. Travelling in Search of the*

Miután Karsai egekbe emeli szóban forgó művét, olyan szövegösszefüggésben beszél róla, mellyel mintegy sugallja, ő aztán a legkevésbé sem provinciális. Azt írja ugyanis, hogy a (nyugat)németországi holokauszt-történetészekkel kapcsolatos *egyik* kritika provinciálisnak ítéli e historikusok munkásságát, mivel állítólag bezárkóznak német nyelvi univerzumukba, mert nem hasznosítják „a más nyelveken, például angolul megjelent szakirodalmat vagy forráskiadványokat” és „alig” használnak lengyel, román stb. szakirodalmat (Martin Broszat a megidézett példa). Nem csoda, folytatódik Karsai gondolatmenete, ha e történetészek műveit nem is fordítják le más (mindenekelőtt angol) nyelvre, és azon sem kell különösebben csodálkozni, hogy „ha ez nagyrítván megtörtént, munkáik zöme csekély figyelmet keltett”.

Különös: olyan történész mond, közvetett forrásból merítve, súlyosan elmarasztaló ítéletet az egyik mérvadó holokauszt-történeti irodalom eddigi szakmai teljesítményéről, aki 1) német nyelvtudás feltételezhető hiányában nem szerzett közvetlen és széleskörű tapasztalatokat a (nyugat)német holokauszt-történetírás teljesítményéről (erről később bővebben is lesz még szó); 2) aki a *Holokauszt* című könyve németországi, lengyelországi, norvégiai, dániai, hollandiai, belgiumi, bulgáriai, szlovákiai, romániai, horvátországi, szerbiai és görögországi fejezeteiben egyetlen olyan forráskiadványt és honi történésztől származó feldolgozást sem használt, amely az illető országok nyelvén íródott volna; 3) akinek szóban forgó könyvét ez ideig semmilyen idegen nyelvre sem fordították le. Holott egy magyar nyelven megjelent tanulmány legföljebb maroknyi szakemberhez jut el, és magára valamit is adó holokausztkutató *természetesen* olvas és beszél németül (talán franciául is), nincs tehát igazán rászorulva egy eredetileg németül (franciául) megjelent történeti munka angol olvasatára. Ki valójában a provinciális holokauszt-történész, Martin Broszat vagy Karsai László?⁸

S lássuk végül a *Holokauszt* című könyvet. Karsai monográfiája kompiláció, ami a dolog jellegéből adódóan természetes és szinte magától értetődik. Két körülmény azonban szót érdemel. 1. A magyarországi eseményekkel foglalkozó fejezet anyagának a kivételével a munka egyetlen más részével kapcsolatban *sem végzett a szerző primer forrásanyagon nyugvó kutatómunkát*. Következésképpen egyáltalán nem vindikálhatja magának a jogot arra, hogy őt bárki a holokauszt mint nemzetközi történeti jelenség eredeti történész szakértőjének tekintse. 2. A munkájában hasznosított történetírói irodalom felettébb szelektív és egyoldalú,

Past, Columbia UP, New York, 1997; *Enzyklopädie des Holocaust. Die Verfolgung und Ermordung der Europäischen Juden 1–3*, szerk. Eberhard Jäckel – Peter Longerich – Julius H. Schoeps, Argon, Berlin, 1993; Raul HILBERG: *Perpetrators, Victims, Bystanders. The Jewish Catastrophe 1933–1945*, Aaron Asher Books, New York, 1992; Götz ALY: „Endlösung”: *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Fischer, Frankfurt am Main, 1995. Különösen megdöbbentő volt számomra tapasztalni, hogy Karsai nem hasznosította Martin Gilbertnek, a nemzetközi holokausztkutató egyik meghatározó alakjának vonatkozó munkáit.

⁸ Mellékesen: néhai Martin Broszat, a náciizmus történeti kutatásának valamikori vezető németországi és nemzetközi szaktekintélye bábáskodott napjaink egyik legnevesebb náciizmus- (Hitler-) kutatójának, az angol Ian Kershaw-nak a szakmai pályakezdésénél is; Kershaw maga beszél erről, hálától eltelve, egyik munkája bevezetésében, lásd Ian KERSHAW: *A Hitler-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény*, Kortina, Budapest, 2003, 7–10. Ennyit a (nyugat)német holokauszt-történetészek provincializmusáról és nemzetközi visszhangtalanságáról.

mint ahogy erről korábban is esett már szó. Képes volt Karsai úgy megírni a munkáját, hogy a *Felhasznált szakirodalom* tanúsága szerint *nem ismerte és nem aknáztá ki* a vonatkozó német nyelvű, egyszersmind német történészek tollából származó történeti irodalmat! Egészen pontosan: Broszat egy német nyelvű cikkére (aminek, az irodalomjegyzék tanúsága szerint, szerzőnk az angol nyelvű változatát használta) és Eberhard Jäckel egy hatoldalnyi (!) angol nyelvű cikkére, valamint egy angolul is kiadott könyvére szorítkozik az, amit a német történészek munkásságából Karsai hasznosítani tudott. Márpedig egy alapvetően német elkövetők történeteként előadható történelmi eseménysor⁹ történészi megjelenítésekor ez legalábbis *elfogadhatatlan*. Ez nem más, mint szakmai gátlástalanság, ami már eleve kijelöli Karsai munkájának szerény helyét a holokauszt nemzetközi historiográfiájában.

S mi a helyzet általában véve Karsai szakirodalmi tájékozottságával? Munkája tizenkét fejezetéből nyolcban valamelyik európai ország genocídiumtörténetét adja elő a szerző, melyekhez *sohasem* használ az adott ország historikusainak a kezétől származó történeti irodalmat (mint láttuk, érdemben a németországi fejezetek esetében is ez történt); szinte csak angol, ritkábban francia nyelvű szakirodalmat forgat, amikor egyenként elbeszéli a náci Németország által megszállt vagy a náci Németországgal kollaboráló európai országok holokauszthoz kapcsolódó történetét. Karsai egyébként viszonylag kevéske szakirodalommal is beéri ez utóbbi esetekben: az olaszországi fejezet például öt munka ismeretén nyugszik (ebből kettő a könyv), a belgiumi fejezethez pedig négy történeti munkát hasznosított Karsai, és ugyanez a helyzet a kelet- és dél-európai alfejezetek esetében is.

Az már csak hab a tortán, hogy a könyv jegyzetanyagában túlteng néhány monografikus áttekintés *ismételt* hasznosítása. Az európai genocídium Magyarországon kívüli történetével foglalkozó fejezeteknek, a könyv kétharmadának a szakirodalmi hivatkozásai közül minden *hetedik-nyolcadik* (szám szerint 147) Raul Hilberg *egyetlen* művére utal. Ezért is hat megtévesztően az impozáns, valamivel több mint 300 tételes kötet végi irodalomjegyzék. A közelebbi vizsgálódás nyomán arra derül ugyanis fény, hogy lényegében Hilberg, Bauer, Browning, Mendelssohn, Marrus stb. egy, legföljebb néhány (de korántsem mindegyik) fontos művére, azaz tíz-tizenöt-nél alig több átfogó holokauszt-monográfiára alapozta szerzőnk a könyvét; e munkákat gondosan kivonatolta, majd a bennük foglalt, a magyar olvasó számára ekként közvetített tudásanyagot helyenként kiegészítette az *egyedüli* forrásként kezelt további történeti tanulmányokkal, az egyes részkérdéseket érintő monográfiákkal. Talán ez is okozza, hogy miért nem sietnek a nagy német, angol, amerikai, izraeli stb. kiadók Karsai munkáját megjelentetni valamelyik világnyelven, hogy ország-világ láthassa végre, mire képes egy magyar történész, ha „*egyetlenegy* [...] átfogó holokauszt tárgyú monográfia” megírására adja a fejét. A magyar olvasó pedig továbbra is csak merenghet rajta, miért nem jut hozzá továbbra sem magyar nyelven a Karsai által kútfőként használt nyugati alapmunkák valamelyikéhez és miért egy belőlük készült kivonatos hazai átirattal kell ezúttal is beérnie.¹⁰

⁹ Bár helyel-közzel a megszállt és kollaboráns országok hatásai és állampolgárai is kivették a részüket a genocídiumból, az aligha képezheti komoly vita tárgyát, hogy a holokauszt mégiscsak német „munka” volt.

¹⁰ Több mint feltűnő, hogy az említett alapmunkák egyike sem férhető hozzá magyar nyelven, és máig Lucy S. Dawidowicz 1986-os könyve az egyetlen átfogó, külföldi történész tollából származó holokauszt-monográfia, amely Magyarországon megjelent: *Háború a zsidók ellen*, Múlt és Jövő, Budapest, 2000.

Vizsgáljuk meg végül a könyv koncepcióját és szemléletmódját. A szerző munkáját (a fülszöveg tanúsága szerint) „valóban tudományos igényű összefoglalásnak” szánta; egy további paratextusban (Bevezetés, köszönetnyilvánítások) ellenben tankönyvként ajánl-gatja könyvét Karsai az olvasók figyelmébe: „Ha gimnazisták, egyetemisták és tanáraik könyvem egy-egy fejezetét és a névmutatót fel tudják használni tanulmányaik során, akkor céloimat elértem.”¹¹ A téma lehetséges megközelítési módjáról és az általa követett eljárásról, még ha szűkszavúan (hat sorban) is, szintén mond valamit a szerző. Eszerint, bár választhatta volna a téma kronológiai rendező elvre hagyatkozó megjelenítését, a tematikus tárgyalásmód mellett döntött, illetve nem az időbeli, hanem a területi dimenzió szerinti áttekintés logikáját részesítette előnyben („az egyes országok holokauszt-történetét különálló fejezetekben tárgyalom”).¹² Nem indokolja ugyan döntését, hiszen azon észrevétele, mely szerint így „talán könnyebb megismerni a holokauszt történetét”, érvnek felettébb komolytalan; az ellenben vitathatatlan, Karsainak e megoldással sikerül elkerülnie, hogy magyarázatot adjon a holokauszt keletkezésére és lefolyására.

A náci genocídium történeti értelmezése, amelyet kezdettől magyarázó modellek vitája és szüntelen váltógazdasága kísér és határol körül, eleve nem több Karsai szemében futólag számba vehető (tizenhat sorban elintézhető!) historiográfiai furcsaságnál, amivel neki, a dologról tárgyszerű, alaposan dokumentált, valóban tudományos igényű összefoglalást készítő történésznek, igazából nincs semmi dolga. Mintha a múlt magyarázata, az ehhez felhasználandó fogalomkészlet nem a kutatott tárgy meghatározásának és történetírói elbeszélésének képezné szerves részét (sőt inkább az előfeltételét). Az a historikus azonban, aki szerint (ezúttal Karsai vitacikkéből idézve) „vannak történelmi tények és vannak interpretációk [... és a]ki a kettőt nem tudja egymástól megkülönböztetni, az nem történész”, valóban szikrányi késztetést sem fog soha érezni magában a történelmi múlt magyarázata és megértése iránt. A lelke rajta.¹³

A Karsai által büszkén vallott történészi illúzió, mely szerint lehetséges a tények értékes leírása a magyarázatukat vagy elemzésüket megelőzően,¹⁴ oly esetben tartható fenn csupán érintetlenül, ha az események kronológiai szekvenciája helyett a területi és tematikai egységekre tagolt elbeszélés vonalát követi a beszámoló. Ha a történész a holokauszt történetét egy, a náci Németország felemelkedésének, majd európai birodalommá válásának keretében, a történelmi folyamat narratív szekvenciáiban, tehát mintegy lineáris módon láttatná, aligha takaríthatná meg magának „azt a luxust”, hogy magyarázat nélkül hagyja az események időben kibomló és adott irányba tartó alakulását. A történelmi magyarázat jó-

¹¹ KARSAI László: *Holokauszt*, Pannonica, Budapest, 2001, 6.

¹² *Uo.*, 17.

¹³ Tény és értelmezés viszonyának fogas kérdése hosszabb fejtegetést igényelne, erre azonban itt nincs mód. A kérdéstről vallott álláspontomról lásd GYÁNI Gábor: *A történetírás fogalmi alapjairól. Tény, magyarázat, elbeszélés = Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*, szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József, Osiris, Budapest, 2003, 22–27.

¹⁴ Holott valójában: „Nem az a kérdés itt, hogy mik a tények, hanem inkább az, hogyan írandók le a tények annak érdekében, hogy az egyik fajta magyarázat jogosságát inkább igazolják, mint a másikat.” Hayden WHITE: *The fictions of factual representation = Uő.: Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, Johns Hopkins UP, Baltimore, 1978, 134.

szerivel kikerülhetetlen történetírói kényszere munkál az intencionalista kontra funkcionalista, majd az újabban tért hódító posztfunkcionalista stb. gondolati modellek, a holokausztról szóló elbeszéléseket vezérlő magyarázó sémák „divatja” mögött is.

Mivel azonban semmilyen leírásból sem hiányzik a legalább implicit magyarázat (lásd korábbi megjegyzésünket a ténymegállapításban ab ovo benne rejlő értékelésre, értelmezésre),¹⁵ Karsai sem kerülheti meg végérvényesen a fogalomalkotás problémáját; mélyen beidegződött empirista meggyőződése azonban elzárja előle a megoldáshoz vezető utat.

Amikor a náci zsidópolitikáról szólva azt írja például: „bizonyítani tudjuk, hogy gondosan kimunkált ideológia irányította Hitler, Himmler, Heydrich, Göring, Goebbels és a többi náci vezér tetteit”,¹⁶ tudtán kívül és persze anélkül, hogy ezt az olvasónak jelezné, az intencionalista magyarázati séma mellett teszi le a voksát. Kérdés persze, mit ért Karsai az ideológiából „bizonyíthatóan” levezethető náci tetteken: a zsidóüldözést általában tekinti ekként megmagyarázhatónak, vagy a zsidóüldözésnek azt a sajátos módját véli belőle levezethetőnek, amely a Szovjetunió németek általi megtámadása után vette csupán kezdetét (gettósítás, megsemmisítő táborok létesítése). Az utóbbi fejlemények gondolati kontextualizálása okozza egyébként a legtöbb fejtörést, és váltja ki a történészek körében a legnagyobb vitát.

A téma tematikai és területi felparcellázása, a holokauszt történetjének egymástól elszigetelt résztörténetekre való illetén feldarabolása egérutat kínál szerzőnknek ahhoz, hogy ne kelljen végül színt vallania a náci cselekmények motívumait és magyarázatát illetően. Ezért sem nyújthat Karsai – történeti elbeszélésbe ágyazott – koherens magyarázatot az elbeszélés központi alanyának, a német náci államnak a holokausztot illető, idővel mind markánsabb álláspontjára és folyamatosan változó gyakorlatára. Felettlőbb jellemző e tekintetben a mód, ahogyan Karsai a lengyelországi gettósítást tárgyalja. Az intencionalista történészek – jegyzi meg – egyféle, a funkcionalisták pedig másféle magyarázattal szolgáltak a kérdés tekintetében. Nem foglal állást az ügyben, és annyit állapít meg végül: „Bizonyos, hogy a német megszállók nem rendelkeztek egységes, központi utasítással a zsidókérdésben.”¹⁷ Ezzel azonban nem világítja meg a gettósítás elhatározásának náci motívumát, és a későbbiekben neki szánt szerepet a holokauszt mechanizmusában. Ráadásul kijelentése szögesen ellentmond korábban idézett fő tézisének, mely szerint „gondosan kimunkált ideológia irányította” a náci vezérek holokauszttal kapcsolatos tetteit. Ha így lett volna, akkor miért nem rendelkeztek a német megszállók egységes, központi utasítással a (lengyelországi) zsidókérdésben?

Az olykor kikerülhetetlen elvi állásfoglalás kapcsán mutatkozik meg igazán, hogy mennyire nincs felkészülve a szerző adott történelmi jelenség magyarázatára. Lássunk egy újabb beszédes példát.

¹⁵ Vö. Allan MEGILL: *Narrative and the four tasks of history-writing* = Uő.: *Historical Knowledge, Historical Error. A Contemporary Guide to Practice*, University of Chicago Press, Chicago, 2007, 79–92.

¹⁶ KARSAI: *I. m.*, 7.

¹⁷ Uo., 73. Mellékesen: a vita rövid ismertetéséhez egyetlen jegyzet tartozik, amelyben Browning egy 1992-es írására hivatkozik a szerző (amely azonban azonosíthatatlan, mivel nem szerepel a megadott szakirodalomban!); nem tudjuk meg tehát, hogy ki vagy kik képviselték az intencionalista és ki vagy kik hangoztatták a funkcionalista véleményt.

„A holokausz nem következett volna be, ha a náci Németország szigorú hierarchia szerint szervezett, merev, bürokratikus rendszer lett volna. A rendszer dinamikáját az biztosította, hogy száz- és százezrek a végrehajtó apparátusban, a hadseregben, a gazdasági és kulturális élet különböző területein önállóan, lelkesen, kezdeményezőképeségről tanúbizonyságot téve támogatták a nácikat. Hitler alárendeltjei írott vagy szóbeli utasítások, parancsok hiányában is megpróbálták az »általános vonalhoz«, a Führer általuk remélhetőleg jól megértett kívánságaihoz, elképzeléseihez, távlati terveihez igazodni.”¹⁸

A kijelentés iskolapélda arra, miként érti félre szerzőnk a náci viselkedés egyik paradigmaticus esetét elméleti érzéketlensége folytán, mely elfedi szemei elől a modern kori Németország történetének talán legspecifikusabb strukturális jegyét, alaposan bürokratizált állami és társadalmi szerkezeti meghatározottságát. Ha nem az alkotta volna a porosz történelmi gyökerekkel bíró modern német nemzetállam legfőbb „eredeti” strukturális jellegzetességét, talán meg sem született volna Max Weber nevezetes bürokráciaelmélete, melyhez a német gondolkodó (német) társadalmi tapasztalatai szolgáltak elsődleges referenciális kiindulópont gyanánt.¹⁹

Dőreség lenne azt gondolni, hogy a német állam és társadalom *eredendő* (gondoljunk a „Sonderweg-tézisre”) agyonbürokratizáltsága egyszer és mindenkorra eltűnt a súlyllesztőben a náci uralom valamikori beköszöntével. Ellenkezőleg: ha létezett valaha szisztematikusan agyonbürokratizált totalitáriánus uralmi rendszer, az éppen a német náci államban öltött alakot. Ennek belátása rejlett már a „gonosz banalitása”, a Hannah Arendt által megfogalmazott fogalmi konstrukció hátterében is. Arendt ugyanis Eichmannban, ebben az ideális náci karakterben a hétköznapi, felületes, önálló gondolkodásra képtelen, engedelmes parancsvégrehajtó embert vélte felfedezni, aki ezúttal elsősorban mérhetetlen bűnök lelkiismeretes elkövetőjeként jeleskedett.²⁰ Hasonló platformról következtetett a szociológus Bauman is arra, hogy „A bürokráciának megvan minden adottsága ahhoz, hogy képes legyen a népiirtás lebonyolítására”. Majd hozzáfűzte: ahhoz, hogy a holokausz bekövetkezhessen, két feltételnek, a német (náci) bürokrácia, valamint a náci eszmei (ideológiai) modernitásfogalom felülkerekedésének egyszerre kellett teljesülnie. Az utóbbi kellően vakmerő volt ugyanis ahhoz, hogy elgondoljon „egy a létezőnél jobb, ésszerűbb és racionálisabb társadalmi rendet – mondjuk, egy fajilag homogén vagy egy osztályok nélküli társadalmat”, ami végül az iparszerű genocídium gondolatához vezetett. Bauman úgy tartja, egyedül az volt „szokatlan és ritka” a holokauszban, hogy akkor és ott találkozott össze egymással a bürokrácia és a modernitás.²¹

Mérvadó történészek sem kételkednek a német náci bürokrácia mint állam- és társadalomszervező elv kivételes hatékonyságában, lett légyen szó a holokausz kitervelésé-

¹⁸ Uo., 47.

¹⁹ Lásd Max WEBER: *A bürokratikus uralom lényege, feltételei és kibontakozása* = UÖ.: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai* 2/3. *A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái* (Az uralom szociológiája I), ford. Erdélyi Ágnes, KJK, Budapest, 1996, 61–99. Az elmélet szociológiai referenciájáról lásd SOMLAI Péter: *Hivatalnok szervezet és intenzív iparosítás* (Max Weber bürokráciaelmélete, a gazdaság és a politika viszonya a századforduló Németországában), Akadémiai, Budapest, 1977.

²⁰ Hannah ARENDT: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*, Osiris, Budapest, 2000.

²¹ Zygmunt BAUMAN: *A modernitás és a holokausz*, Új Mandátum, Budapest, 2001, 156.

ről vagy végrehajtásáról. Az újabb irodalomból hozva a szemléltető példát, Aly a német jóléti állam létrehozásának szándékából eredezteti az ellenséges csoportok és népek terrorizálásának, rabszolgasorba taszításának, valamint kiirtásának a náci politikáját.²²

Mi okozza vajon Karsai fejében a fogalmi zavart? A holokausztot tagadó ún. revizionistákkal folytatott történészpolémiaik során felmerült egyik elképzelés játszhatja itt a döntő szerepet. Arról az elképzelésről van szó, amely azt a náci hivatalnokot (sőt katonát) vizionálja, aki a Führertől származó írásos parancs (Führerbefehl) hiányában is jól tudja, mi a dolga, nevezetesen, hogy miként feleljen meg feljebbvalói elvárásainak az ellenséggel szemben tanúsított brutális viselkedési kódex szellemében (olykor a féktelen gyilkolás imperatívuszát is önszorgalmúan teljesítve ennek során). A bürokráciamentesség Karsaitól felkapott elgondolása azonban részben szintén másvalakitől (Hilbergtől) ered, a dolog részleteibe azonban ezúttal nem bocsátkozhatunk bele.²³

Ám, ahogyan egyebek közt Kershaw erőteljesen hangsúlyozza, az egyik esetben „nem aktába foglalt”, nem bürokratikus utasítás formájában továbbított, hanem informálisan elvárt helyes alattvalói magatartás szintűgy a karizmatikus vezér nyilvános akaratának felelt meg. „Hitler publikus nyilatkozatai a zsidók megsemmisítésével kapcsolatban szentesítették és legitimálták a náci uralom elkötelezett képviselőinek a zsidókkal szemben foganatosított »önálló kezdeményezéseit«, háttérrel és támogatást nyújtottak nekik, hogy maguk is részt vegyenek a rezsim büntetteiben”.²⁴

Nincs tehát szó a náci állam bürokráciamentes, laza működési módjáról, ebből fakadó sajátos dinamikájáról, éppen ellenkezőleg. A tovább is sorjáztatható tudományos megközelítések egyöntetű megítélése szerint elsősorban a bürokráciával szorosan egybefonódó ideológiai „modernizmus” (Zygmunt Bauman elmélete), a nácizmusban megtestesülő jóléti állam fejlett bürokratizmusa (Götz Aly felfogása), esetleg az agyonbürokratizált német társadalom karizmatikus uralomnak (a Führer-elvnek) való fokozott kiszolgáltatottsága (Ian Kershaw koncepciója) tehető felelőssé a holokauszt kigondolásáért, majd olajozott végrehajtásáért.

Nem véletlen, hogy Karsai magnum opusa nem került be ez ideig a nemzetközi történészdiskurzus terébe. A lexikonszócikkek írásmódjára emlékeztető módon elbeszelt Karsai-féle európai holokausztörténet ugyanis gondolati vérszegénysége, koncepciótlansága folytán többre aligha tarthat igényt az oktatási segédanyag rangjánál. S ez így talán rendjén is van, hiszen a szerző eredetileg maga is annak szánta művét. Aki pedig meg szeretné érteni végre a 20. századi európai történelem e különösen gyászos és drámai eseménysorát, annak Karsai szakirodalmi forrásaihoz, azokhoz a történetírói alkotásokhoz kell ezután is fordulnia, amelyek adataiból és eredményeiből építgette szerzőnk is *Holokauszt* című munkáját.

²² Götz ALY: *Hitler's Beneficiaries. Plunder, Racial War, and the Nazi Welfare State*, Metropolitan Books – Henry Holt, New York, 2006, 309.

²³ A kérdést részletesen tárgyalja és kellően megvilágítja Christopher BROWNING: *The decision-making process = The Historiography of the Holocaust*, 179–180.

²⁴ KERSHAW: *I. m.*, 345, továbbá 351.